ΠΛΑΤΩΝ
ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ - ΤΟΜΟΣ 57 (2010-2011)

IMAGINES MAIORUM.
Η ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑΣ*

ΑΓΓΕΛΟΣ Α. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

ΚΗΡΙΝΟ ΕΚΜΑΓΕΙΟ - ΛΥΣΙΣΤΡΑΤΟΣ

Ἡ ἔκφραση τοῦ Plinius expressi cera vultus (κήρινα ἐκμαγεῖα προσώπων) εἶναι συντομευμένη διατύπωση τῆς διεξοδικωτέρας ἐκθέσεως, μὲ τὴν ὁποία περιγράφει τὴν δῆθεν εὕρεση τοῦ Λυσιστράτου νὰ μορφώνη κήρινες ἀποτυπώσεις ἀπὸ τὴν ζωντανὴ μορφή. 35, 153: *Hominis autem imaginem gypso e facie ipsa primus omnium expressit ceraque in eam formam gypsi infusa emendare instituit Lysistratus Sicyonius, frater Lysippi.* (Αὐτὸς ὅμως ποὺ πρῶτος ἀπὸ ὅλους ἔφτιαξε μὲ γύψο τὸ ὁμοίωμα ἑνὸς ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ ἴδιο του τὸ πρόσωπο καὶ ἀνακάλυψε τὴν μέθοδο νὰ χύνη κερὶ μέσα στὸ γύψινο καλούπι καὶ μετὰ νὰ κάνη τὶς τελικὲς διορθώσεις πάνω στὸ κέρινο ἐκμαγεῖο, ἦταν ὁ Σικυώνιος Λυσίστρατος, ἀδελφὸς τοῦ Λυσίππου)[25]. Ὁ Λυσίστρατος δηλαδὴ διὰ πρώτην φορὰν ἐφεῦρε τὴν δυνατότητα νὰ λαμβάνη ἐκμαγεῖα μορφῶν

---

* Συνέχεια ἀπὸ τὸν τόμο 56 (2008-2009).

25. Br. H. Blümner, *RE* VII (1912) λ. gypsum. Ὁ Winter, *Griechische Porträtkunst* (1899) 27 ἀναφερόμενος στὴν κατεύθυνση αὐτὴ νομίζει ὅτι ἡ προσωπογραφία τοῦ Δημοσθένους μὲ τά "zerrissenon Zügens" ἠμπορεῖ νὰ μᾶς προσφέρη μία παράσταση (Richter, *The Portraits of the Greeks* II (1965) Figs. 1401-1406, 1410-1437, 1444-1480, 1482-1493· K. Fittschen, *Griechische Portraits* (1988) Taf. 108-116· P. Zankers, *Die Maske des Socrates. Das Bild des Intellektuellen in der Antiken Kunst* (1995) 85-90. Ὁ ρεαλισμὸς χαρακτηρίζει καὶ τὴν πρώιμη ἑλληνιστικὴ προσωπογραφία. Ἡ ριζοσπαστικὴ μελέτη τοῦ K. Fittschen, *AM* 107 (1992) 229-271 ἔδειξεν ὅτι ἕνας εἰκονικὸς τύπος ἐπὶ μακρὸν ὁμοφώνως θεωρούμενος ὡς ὑστεροδημοκρατικὸς στὴν πραγματικότητα παριστᾶ τὸν κωμικὸ ποιητὴ

τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ μετὰ ταῦτα νὰ τὶς ἀξιοποιῆ καλλιτεχνικῶς. Δὲν ἠμποροῦμε πλέον νὰ διαπιστώσωμε ἂν μεταξὺ τῆς εὑρέσεως αὐτῆς καὶ λήψεως ἐκμαγείων ὑπὸ τὴν σημερινὴ συνήθη ἔννοια μηχανικῆς ἀποτυπώσεως τοῦ προσώπου τοῦ νεκροῦ ὑφίσταται ὁποιαδήποτε συνάφεια. Καίτοι ὅμως ἡ τεχνικὴ ἐμπειρία ἦταν ἤδη γνωστὴ ἀπὸ τοῦ 300 π.Χ. δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ νεωτερισμὸς αὐτὸς στὴν Ρώμη εἶναι παλαιότερος τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., ἐποχὴ ἐντατικοποιήσεως τῆς λατρείας τῶν προγόνων. Ἡ μεταβολή, αὐτὴ ἡ ἀφορῶσα τὸν τρόπο κατασκευῆς τῶν κηρίνων προσωπείων, εἶναι ὑψίστου ἐνδιαφέροντος ἀπὸ πλευρᾶς Ἱστορίας τῆς Τέχνης. Θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθῆ ἡ παρορμῶσα ἐπίδραση τοῦ ἑλληνιστικοῦ νατουραλιστικοῦ πορτραίτου ὡς ἡ αἰτία, ἡ ὁποία ἄνοιξε κατὰ πρῶτον στὸν πρωτόγονο Ρωμαῖο τὸ αἴσθημα γιὰ τὴν οὐσίαν τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως. Ἀλλὰ κατὰ τὰ λοιπὰ συνάγεται ἀπὸ τὴν ἰδιαιτέραν χρησιμοποίηση τῶν προσωπείων, τὰ ὁποῖα ἐτοποθετοῦντο ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ νεκροῦ. Ἀπὸ μόνη της ἡ τεχνικὴ ὥθηση πρὸς ἀποτύπωση τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου ἐπεχειρήθη μόνον εὐθὺς ὡς προπαρεσκευάσθη τὸ αἴσθημα γιὰ τὴν ρεαλιστικὴ ἀντίληψη τῆς φύσεως ἀπὸ τὴν γενικὴ ἐξέλιξη.

Περὶ τῆς τεχνικῆς αὐτῆς τῆς ἀποτυπώσεως πληροφορούμεθα ἀκριβῶς ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες πηγές. Ἐπανερχόμεθα στὴν μαρτυρία τοῦ Πλινίου. Expressit: ἀναφέρεται στὴν ἀποτύπωση τοῦ ἀρνητικοῦ σὲ γύψο. Influsit: στὸ ἀπὸ τοῦτο δημιουργούμενο κήρινο ἐκμαγεῖο. Ἐὰν ὁ Λυσίστρατος ἀπετύπωνε τὰ προσωπεῖα ζώντων ἢ νεκρῶν δὲν προκύπτει ἀπὸ τὸ κείμενο. Εὐθὺς ἀμέσως ὁ Πλίνιος γράφει: *Hic et similitudines reddere instituit; ante eum quam pulcherrimas facere studebant.* (Αὐτὸς καθιέρωσε νὰ κάνουν τὶς μορφὲς ὡραιότερες). Ὁ Αἰλιανὸς *Ποικ. Ἱστ.* 4, 4 θὰ ἀποδώσει τὸ πρᾶγμα μὲ τὴν φράση: *ἐς τὸ κρεῖττον τὰς εἰκόνας μιμεῖσθαι.* Κατὰ τὴν πληροφορία αὐτὴ τοῦ Πλινίου ὁ ρεαλισμὸς στὴν εἰκονικὴ τέχνη ἐγκαι-

---

Ποσείδιππο, δηλαδὴ ἀνάγεται σὲ πρωτότυπο τῶν χρόνων περὶ τὸ 250 π.Χ. Περὶ τῆς συναφείας τῆς ὑστέρας δημοκρατικῆς μὲ τὴν ἑλληνιστικὴ προσωπογραφίαν βλ. Zanker, *AA* 1995, 473. *Περὶ τοῦ ρεαλισμοῦ τῆς ἑλληνιστικῆς τέχνης* βλ. B. Andreas, *Schunheit des Realismus* (1998)· *Skulptur des Hellenismus* (2001). Περὶ τῆς τεχνικῆς τῆς ἀποτυπώσεως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους βλ. J. Pohl, *Die Verwendung des Naturalabgusses inder italienischen Porträtplastik der Renaissance* (1938) 7ἐ· G. Kolbe παρὰ E. Benkard, Das ewige Antlitz (1926) XLIII. Drerup, *RM* 87 (1980) 95ἐ. Περὶ τῆς ἐκ νέου ἐνάρξεως τῆς τέχνης μετὰ μακρὰ παρακμὴ κατὰ τὸ 156 π.Χ., ὅπως λέγει ὁ Plinius 34, 52 βλ. F. Coarelli, *Revixit Ars* (1996).

νιάζεται κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Λυσίππου[26]. Τὸ οὐσιῶδες τῆς μαρτυρίας δὲν ἔγκειται ἂν πρόκειται ἢ ὄχι περὶ κηρίνου προσωπείου νεκροῦ, ἀλλ' ὅτι ἡ σωματικὴ παρακμὴ τοῦ νεκροῦ δεικνύεται χωρὶς τάση ἐξωραϊσμοῦ.

Σημαντικωτάτη εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Marcus Fabius Quintilianus, *Institutio Oratoria* 6, 1, 40: *Alius imaginem mariti pro rea proferre magni putavit, at ea saepius fecit. Nam et ii, quorum oficii erat ut traderent eam, ignari, qui esset epilogus, quotiens respexisset patronus, offerebant palam, et prolata novissime deformitate ipsa (nam seni cadaveri cera erat infusa) praeteritam quoque orationis gratiam perdidit.* Ἡ εἴδηση ἄγει στοὺς χρόνους τοῦ Δομιτιανοῦ. Μὲ τὴν cera infusa δηλώνεται ἡ ἔγχυση τοῦ τηκέντος κηροῦ στὴν μήτρα. Τὸ νόημα τῆς λέξεως εἶναι σαφὲς καὶ ἀναμφισβήτητο καὶ συμπληρώνει τὴν προηγούμενη μαρτυρία τοῦ Πλινίου.

Plinius 35, 4-14

Εἶναι πολύτιμη μαρτυρία προσφέρουσα μίαν ἐπισκόπηση τῆς γενέσεως τῶν καλλιτεχνικῶν εἰδῶν τῆς προσωπογραφίας ἀπὸ τὶς παλαιὲς εἰκόνες.

Ἡ περικοπὴ εὑρίσκεται στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου περὶ τῶν ζωγράφων. Προτάσσεται τῆς Ἱστορίας τῶν ζωγράφων ποὺ ἀρχίζει στὴ § 15: *De picturae initiis incerta nec institute operis quaestio est.* (Ἡ ἀναζήτηση τῶν ἀρχῶν τῆς ζωγραφικῆς εἶναι ἀβέβαιη καὶ δὲν ἀνήκει στὸ πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ ἔργου. Τὸ θέμα τῆς θεωρήσεως ἀγγέλλεται στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου (23): ἡ ζωγραφικὴ ἦταν κάποτε ὑψηλὴ τέχνη (*arte quodam nobili*), τώρα ἀπωθήθη καὶ ὑπεβαθμίσθη διὰ τῆς λαμπρότητος καὶ ἀπουσίας φυσικότητος τῆς incrustatio τῶν μαρμάρων τῶν τοίχων. Τὰ αἴτια εὑρίσκονται στὰ ἤθη, στὸν δαψιλῆ materialismus καὶ luxus. Τοῦτο

26. Ὁ Πολύβιος VI 53, 5 λέγει: *Ἡ δ' εἰκών ἐστιν πρόσωπον εἰς ὁμοιότητα ἐξειργασμένον καὶ κατὰ τὴν πλᾶσιν καὶ κατὰ τὴν ὑπογραφήν.* Τοῦτο πρέπει νὰ συναφθῆ καὶ μὲ τὸ ἐπακολουθοῦν χωρίον 6, τὸ ἀναφερόμενο στὶς εἰκόνες τῶν προγόνων, τὶς ὁποῖες: *ἄγουσιν εἰς τὴν ἐκφοράν, περιτιθέντες ὡς ὁμοιοτάτους εἶναι δοκοῦσι κατά τε τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἄλλην περικοπήν.* Τὸ πρωταρχικὸ ἐδῶ εἶναι τὸ αἴτημα μεγίστης δυνατῆς ταυτότητας. Συχνὰ ἔχει διαπιστωθῆ ἡ ἐκδοχὴ ὅτι τὸ προσωπεῖο τῶν προγόνων προῆλθεν ἀπὸ ἕνα ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ νεκροῦ τοποθετημένου ἐπικαλύπτοντος προσωπείου [Schneider, *RE* IX (1914) 1097 λ. imagines maiorum· H. Blümner, *Die römischen Privataltertümer* HAW IV 2, 2 (1911) 497. 493/94· M. Bieber, *RE* XIV ( ) 210 λ. Maske· Zadoks 21· Bethe 9ἐ· Vessberg 101· A. Boethius, *ActaArch* 13 (1942) 226ἐ· G. Krien- Krummrow, *EAA* IV (1961) 908 λ. maschera]. Ὁ Drerup, *RM* 87 (1980) 119 λέγει ὅτι οἱ cerae ὡς

δὲν ὑψώνει, ἀλλ' ἐξασθενίζει τὴν τέχνη, ὅπως προδίδει ἡ ὁμολογία τοῦ 35, 50: *omnia meliora tunc fuere cum minor copia.*

Πρόθεση καὶ θεμελιώδης τόνος τῆς περικοπῆς εἶναι μία declamatio περὶ τῆς παρακμῆς τῶν ἠθῶν καὶ τῆς ζωγραφικῆς. Στὴν *luxuria* καὶ *insania* τοῦ παρόντος ὀφείλουν ν' ἀντιπαρατεθοῦν οἱ ἀρετὲς τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς (35, 50· 36, 13 καὶ 116).

35, 50: *Ita est, quoniam, ut supra diximus* (§ 4) *rerum, non animi pretiis excubatur.*

Ἡ φράση *imaginum pictura* ἀπαντᾶ στὴν ἀρχὴ τῆς παραγράφου. Αὐτὴ διὰ τῆς ὁποίας οἱ *figurae* παρεδόθησαν στοὺς μεταγενεστέρους, ἐλησμονήθη πλήρως. Ἀντικατεστάθη ἀπὸ χαλκὲς ἀσπίδες καὶ ἀργυρὲς προτομές (*aerei ponuntur clipei argentae facies*), στὶς ὁποῖες ἡ ὁμοιότητα παραμελεῖται. (Οἱ imagines clipaetae εἶναι οἱ *εἰκόνες ἐν ὅπλῳ τῶν ὑστέρων Ἑλληνιστικῶν χρόνων*. Βλ. R. Winkes, *Clipeata imago* 1969· G. Neumann, *AM* 103 (1988), 221, 230 ἑ.). Τὸ πολύτιμο τοῦ ὑλικοῦ φαίνεται σημαντικώτερο ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς ἰδίας μορφῆς. Τοιουτοτρόπως γεμίζει κάποιος τὶς πινακοθῆκες μὲ πίνακες παλαιῶν καλλιτεχνῶν

Requisit μιᾶς ἐφημέρου χρησιμοποιήσεως γιὰ τὸν μαγικὸ ἐξορκισμὸ τοῦ νεκροῦ κατέστησαν παγία διάταξη, imagines maiorum. Ὡς ἐπικαλύπτον προσωπεῖο ἐντάσσεται στὴν σειρὰ χρυσῶν προσωπείων ἐπὶ σκελετῶν ἐνταφιασθέντων [Rieth, Antike Welt 4, 1 (1973) 28ἑ· K. Parlasca, *Mumienporträts und verwändte Zenkmialer* (1966) 137]. Ἡ τάση αὐτὴ τῆς ταυτότητας εἶναι ἀδιανόητη χωρὶς τὸν προηγηθέντα ρεαλισμὸ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Ἡ ζωὴ τοῦ καλλιτεχνήματος καὶ κατ' ἐξοχὴν τῆς προσωπογραφίας εἶναι βεβαίως μία ἀπὸ τὶς πρωταρχικὲς μεθόδους, μὲ τὴν ὁποία ἀφελεῖς θεατὲς ἐπιδιώκουν κατὰ πρῶτον καὶ εὐχερέστατα νὰ ἱκανοποιηθοῦν μὲ τὴν δημιουργία τοῦ καλλιτεχνήματος. Ἐπίσης ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος διὰ μέσου ὅλων τῶν ἐποχῶν προσεγγίζεται διὰ ἀδιαλείπτως ἐπαναδιηγουμένων ἀνεκδότων περὶ καλλιτεχνῶν. Ἐφ' ὅσον ἀκόμη αὐτὸ τοῦτο τὸ καλλιτεχνικὸ προϊὸν διὰ ἐνισχυμένου naturalismus ἀντιπαρατίθεται πρὸς παρόμοια βαθειὰ ριζωμένη ἐποπτεία, ὁ δαιμονισμὸς αὐτὸς παράγει, ὅπως δεικνύεται ἀφελέστατα στὰ δεσμευμένα ναϊκὰ ἀγάλματα τοῦ μυθικοῦ Δαιδάλου [H. Philipp, *Tektonon Daidala* (1968) 50ἑ.], ἐνίοτε θαυμαστὰ ἄνθη. Γιὰ τὴν περίοδο τῆς ἀνθήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης μᾶς παραδίδεται διὰ τοῦ Λουκιανοῦ, *Φιλοψευδεῖς* 18ἑ. Ἡ ἐνδιαφέρουσα ἀφήγηση ἑνὸς διὰ τοῦ ἐμφανοῦς ρεαλισμοῦ τοῦ ἰδιαιτέρως παραδόξου ἔργου Δημητρίου τοῦ Ἠλωπεκῆθεν, τὸ ὁποῖο, ὅπως συνάγεται ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ νεωτέρου Πλινίου *Epp.* III 6 διεδίδετο καὶ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ἀκόμη χρόνους σὲ χαλκᾶ ἀντίγραφα. Ὁ ἀνδριὰς τοῦ παλαιοῦ κορινθίου στρατηγοῦ Πειλίχου, περὶ τοῦ ὁποίου ἐδῶ ὁ λόγος, ἐγείρεται ἐν καιρῷ νυκτὸς ὑπὸ παντοῖα φαντάσματα, καὶ γεννᾶ κακά, ἀλλ' ἐπίσης καὶ ἀγαθὰ ἐπιτηδεύματα.

καὶ τιμᾶ ξένες εἰκόνες. Οἱ ἴδιες οἱ προσωπογραφίες ἀποθνήσκουν. Καταλείπει κανεὶς *imagines* τοῦ πλούτου του, ὄχι τοῦ προσώπου του. Στὶς παλαῖστρες ἐκτίθενται εἰκόνες ἀθλητῶν. Περὶ τὴν προσωπογραφία τοῦ Ἐπικούρου συντελεῖται πραγματικὴ λατρεία, ἐνῶ δὲν μεριμνᾶ κάποιος γιὰ τὴν ἰδική του εἰκόνα. «Ἡ νωθρότητα κατέστρεψε τὶς τέχνες καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν εἰκόνες ψυχικοῦ μεγαλείου, παραμελεῖται ἡ εἰκόνα τῆς σωματικῆς ἐμφανίσεως» (*artes desidia perdidit, et quoniam animorum imagines non sunt, negleguntur etiam corporum*).

Μὲ τὴν ἔκφραση *aliter apud maiores* ἀντιπαρατίθεται στὶς 6-8 τῆς ἀφηγήσεως αὐτῆς ἡ παλαιὰ καλὴ ἐποχή. Ἐπαινοῦνται οἱ ἁπλὲς σχέσεις παλαιῶν χρόνων καὶ δίδονται παραδείγματα τῆς τέχνης των. Ἀπαριθμεῖ: 1. *expressi cera vultus* 2. *imagines pictas* 3. *aliae foris et circa limina animorum ingentium imagines.* Ἤ ἄλλως τί ἔβλεπε κανεὶς στὰ atria τῶν οἰκιῶν; Ὁμοιώματα προωρισμένα γιὰ τὴν κοινὴ θέα, ὄχι ἔργα ξένων καλλιτεχνων, ὄχι χαλκᾶ ἢ μαρμάρινα, ἀλλὰ κήρινα νεκρικὰ προσωπεῖα στὶς ξύλινες προθῆκες (armaria). Ὑπὸ μορφὴ γενεαλογικῶν δένδρων συνέδεαν μεταξύ των μὲ γραμμὲς τὶς *imagines pictas.* Τὰ ἀρχεῖα πληρώνον-ται μὲ μαρτύρια καὶ ἀναμνήσεις τῆς οἰκογενείας στὰ κρατικὰ ἀξιώματα. Ἄλλες εἰκόνες ἦσαν προσαρτημένες ἔξω, πρὸ τῶν θυρῶν σὲ λάφυρα. Παρέμειναν καὶ ὅταν ἐπίσης ἡ οἰκία ἐπωλεῖτο αἰώνιος θρίαμβος τοῦ οἴκου.

Σημειώνομεν 1. ὅτι τὸ ὅλο μέρος XXXV, § 2-15 πραγματεύεται γενικῶς περὶ τῆς ρωμαϊκῆς εἰκονικῆς τέχνης, 2. ὅτι εὑρίσκεται στὴν ἑνότητα ποὺ πραγματεύεται περὶ τῆς ζωγραφικῆς καὶ 3. ὅτι ἡ ἔκθεση ἀφορμᾶται ἀπὸ τῶν σχέσεων αὐτῆς τῆς τέχνης. Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν αὐτὰ δὲν θὰ ἠμπορούσαμε νὰ συμφωνήσωμε μὲ τὴν Zadoks σ. 107 ἑρμηνεύοντες *imaginum pictura* ὡς «polychromy of portraitbusts», τὸ δὲ *imagines pictas* γραπτὰ κήρινα προσωπεῖα.

Προβλήματα δημιουργεῖ καὶ ἡ φράση 7: *aliae foris et circa limina animorum ingenium imagines errant adfixis hostium spoliis, quae nec emptori refigere liceret.* Πῶς πρέπει νὰ συλληφθοῦν οἱ εἰκόνες αὐτὲς εἶναι ἀβέβαιο. Τοιχογραφίες δὲν ἦσαν, ἐπειδὴ τοῦτο δὲν ταιριάζει πρὸς τὸ ρῆμα *refigere.* Τὸ ὀρθότερο εἶναι νὰ τὶς συλλάβωμε ὡς ἀδριάντες καὶ προτομὲς σὲ κόγχες ἢ σὲ clipei.

Τὸ ὅλο πρόβλημα ἐπιχειρεῖ νὰ διαφωτίση ὁ Schweitzer σ. 29ε.: Ἡ *imaginum pictura* προηγεῖται τῆς πρωϊμωτάτης ἀναθέσεως τῶν προσωπογραφιῶν ἐπὶ ἀσπίδων περὶ τὸ 80 π.Χ., ἡ ἄνθησή της τίθεται τὸ ἀργότε-

ρον τὴν ἐποχὴ τοῦ Σύλλα. Ὁ Πλίνιος ὡς πρὸς τὶς αὐτόχθονες μορφὲς τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν ἀναφέρεται σὲ μία ἀσφαλῶς ἀκόμη παλαιοτέρα ἐποχή. Ἀλλὰ τί ἐννοοῦμεν ὑπὸ *imaginum pictura*; Ἀσφαλῶς εἶναι οἱ *imaginum pictae* τῆς § 6, οἱ ὁποῖες διὰ γραμμῶν συνδέονται σ' ἕνα οἰκογενειακὸ δένδρο (*stemma*), εἶναι δηλαδὴ μία ἄλλη ἔκφραση διὰ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Θὰ ἠμπορούσαμε νὰ σκεφθοῦμε γραπτὰ κήρινα προσωπεῖα. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἐλάχιστα πιθανό. Πῶς ὀφείλομε νὰ συλλάβωμε τὶς ξύλινες προθῆκες, στὶς ὁποῖες ἐφυλάσσοντο τὰ προσωπεῖα, διατεταγμένα ὑπὸ μορφὴ οἰκογενειακῶν δένδρων; Ὡς ἀντικείμενο τῶν *imagines* ὀνομάζονται 4 *figurae*. Ὑπὸ τοῦτο ἠμποροῦμε νὰ ἐννοήσωμε μόνον εἰκόνες ὁλόσωμες, ὄχι προσωπεῖα. Τοῦτο μᾶς ἐξάγει ἀπὸ τὴν ἀμηχανία. Προφανῶς πρόκειται περὶ ἑνὸς ἀπὸ τὴν Ἑλληνιστικὴ εἰκονικὴ ζωγραφικὴ διαφορετικοῦ, οὐσιαστικῶς ρωμαϊκοῦ εἴδους γραπτῶν εἰκόνων προγόνων, οἱ ὁποῖες ἵσταντο ἀνατεθειμένες κατὰ τὸ παλαιὸ ἔθος παραλλήλως πρὸς τὰ νεκρικὰ προσωπεῖα καὶ τὰ παράγωγα τούτων καὶ κατὰ τὴν μετὰ τὸν Σύλλαν ἐποχὴ ἦσαν ἐκτὸς χρήσεως ὡς παλαιοῦ συρμοῦ. Εὑρίσκονται καὶ ἄλλα ἴχνη τοῦ εἴδους τούτου. Ὁ Σαλλούστιος μνημονεύει παραλλήλως πρὸς τὴν κήρινη *imago* τὴν *figura. Bellum lug. 4, 6: non ceram illam necque figuram tantam vim in sese habere, sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere...*

Σημαντικώτατο γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος εἶναι τὸ προοίμιο τῆς 8ης σατύρας τοῦ Juvenalis:

stemmata quid faciunt, quid prodest, Pontice, longo
sanguine censeri, pictos ostendere vultus
maiorum et stantis in curribus Aemilianos
et Curios iam dimidios umerosque minorem
Corvinum et Galbam auriculis nasoque carentem,
quis fructus generis tabula iactare capaci
Corvinum, posthac multa contingere virga
fumosos equitum cum dictatore magistros,
si coram Lepidis male vivitur?

Ἡ ἁπλουστάτη ἐξήγηση τοῦ εἰσαγωγικοῦ στίχου εἶναι ὅτι ὁ Juvenalis ἐννοεῖ ἕνα πίνακα μὲ γενεαλόγημα, ὅπου οἱ πρόγονοι ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰκονίζονται σὲ ὁλόκληρη μορφή. στ. 3: *stantis in curribus*. Ὁμιλεῖ δηλαδὴ στὸν στ. 1 περὶ *stemmata* καὶ στὸν στ. 6 ἀνακεφαλαιώνοντας περὶ *generis tabula*.

Ἡ λέξη *stemma* ἀρχικῶς ἐδήλωνε τὶς ἐστεμμένες κήρινες εἰκόνες- προσωπεῖα τὶς περιεχόμενες στὰ ξύλινα ναΐδρια, ὕστερα κατήντησε στὴν σημασία τοῦ γενεαλογήματος.

Plin. 35, 6: *stemmata vero lineis discurebant ad imagines pictas. Suet. Nerv.: in vetere gentili stemmate.* Sen. *benef.* III 28, 2: *imagines in atrio... multis stemmatum illigata flexuris in parte prima aedium collocant.* Stat *Silv.* III 3, 43. 44: *non clara gentis linea nec proavis demissum stemma.* Τὸ *pictos vultus* τοῦ στ. 2 δηλώνει εἰκονικοὺς πίνακες. *Stantis in curribus Aemilianos*: ἀναφέρεται σὲ παραστάσεις ἐπὶ χαλκοῦ θριαμβευτῶν ἐπὶ θρησκευτικοῦ τεθρίππου ἅρματος. Τοῦτο δεικνύει καὶ σύγκριση μὲ Juvenalis 7, 125ἑ. ὅπου γίνεται λόγος περὶ παρομοίου θριαμβευτικοῦ ἅρματος στὴν οἰκία τοῦ εὐγενοῦς Aemilius: *huius* (sc. Aemilii) *stat currus aeneus, alti quadriiuges in vestibulis.*

Πρβλ. Plin. 34, 19: *unde et nostri currus nati in iis qui triumphavissent, serum hoc, et in iis non nisi a divo Augusto seiuges, sicut elephanti.*

Curios, Corvinum et Galbam: ἀναφέρεται πιθανώτατα σὲ ἀνδριάντες. Τὰ διάφορα παραδείγματα στοὺς στ. 2-5 δύνανται νὰ συλληφθοῦν ὡς μεμονωμένα δείγματα παραστάσεων προγόνων συνήθους εἴδους ἢ ἐπίσης καὶ γραπτὰ κήρινα προσωπεῖα. Εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι οἱ στ. 6 ε. ἀναφέρονται σὲ εὐρύχωρο (*capaci*) πίνακα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀπεικονίζονται τὰ μέλη τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου· ἔχομε ἕνα πλῆρες ἀντίστοιχο τῆς πληροφορίας τοῦ Plinius περὶ τῶν *stemmata* μόνον μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι ἐδῶ παραδίδεται σαφῶς *tabula*, δηλαδὴ πρόκειται περὶ ζωγραφικῆς. Ἡ ἄποψη ὅτι τὸ χωρίο τοῦ Πλινίου ὁμιλεῖ περὶ γραπτῶν γενεαλογικῶν δένδρων μὲ εἰκόνες προγόνων ἀποκτᾶ ἕνα πρόσθετο ἔρεισμα.

Ἡ παράλληλη χρήση τόσον κηρίνων προσωπείων ὅσον καὶ γραπτῶν προσωπογραφιῶν ἐπικυρώνεται καὶ ἀπὸ τὸν Martialis 11, 102ἑ. ὅπου ἡ σιωπῶσα Lydia συγκρίνεται πρὸς μία imago κήρινη ἢ ἐπὶ ἑνὸς πίνακος:

esta ita, si taceas it si tam muta recumbas,
quam silet in cera voltus et in tabula

δηλαδὴ ὅπως τὸ πρόσωπο εἶναι βωμὸ στὸν κηρὸ καὶ ἐπὶ τοῦ πίνακος.

Ἡ φράση τοῦ Πλινίου «*stemmata vero*» τώρα ἠμπορεῖ νὰ κατανοηθῆ καλλίτερα. Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πληροφορία περὶ τῶν ἐκμαγείων κηρίνων προσώπων (*expressi cera vultus*) συλλαμβάνεται σχεδὸν πάντοτε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὅτι δηλαδὴ οἱ κλάδοι τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου ἐξετίθεντο μεταξὺ τῶν διαφόρων προθηκῶν καὶ συνεπῶς ὅτι οἱ ὑστερώτερες κατανεμόμενες πρὸ ἑνὸς τοίχου καὶ συνδεδεμένες μὲ κλάδους καὶ

γραμμὲς ἐσχημάτιζαν ἕνα γενεαλογικὸ πίνακα[27]. Προηγουμένως ἑρμηνεύσαμε τὶς *imagines pictas* ὄχι ὡς γραπτὰ κήρινα προσωπεῖα, ἀλλ' ὡς γραπτὲς προσωπογραφίες. Λόγοι τόσο πρακτικοὶ ὅσο καὶ γλωσσικοὶ συνηγοροῦν ὑπὲρ παρομοίας ἀπόψεως. Πρακτικῶς λαμβανομένη παρομοία διάταξη προθηκῶν μὲ κήρινα προσωπεῖα προγόνων, ἂν ὄχι ἀδύνατη, ἀλλ' ὅμως ἐν πάση περιπτώσει εἶναι ἰδιότυπη. Προκειμένου νὰ σχηματίσουν ὁμοῦ ἕνα γενεαλογικὸ δένδρο θὰ ἐκάλυπταν ὁλόκληρο τὸν τοῖχο στὸ atrium. Συγχρόνως ὀφείλομε νὰ μὴ λησμονῶμεν ὅτι οἱ imagines pictae ὤφειλαν νὰ λειτουργήσουν καὶ ὡς ἕνα εἶδος μικρῶν οἰκιακῶν βωμῶν. Τὶς εἰκόνες αὐτὲς σὲ ἡμέρες πανηγυρικές, ὅπως ὁσάκις κάποιος τοῦ οἴκου εἶχεν ἀξιωθῆ μιᾶς ἀρχῆς ἢ τιμῆς, ἄνοιγαν τὰ ναΐδρια τὰ περιέχοντα αὐτὲς καὶ κατέστρεφαν μὲ θαλλὸ δάφνης[28] καὶ κατεκόσμουν φιλοτίμως. Ἀμφότερες οἱ λειτουργίες δυσκόλως ἠμποροῦν νὰ συνενωθοῦν. Γλωσσικῶς καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο ἡ φράση *stemmata vero* κ.τ.λ. Φαίνεται ὅτι εἶναι μία φράση δι' ἑαυτήν. Τοῦ ἀποσπάσματος περὶ τῶν παλαιῶν εἰκόνων τῶν προγόνων (§ 6) προηγεῖται μακρὰ declamatio περὶ τῆς ζωγραφικῆς (§ 2) καὶ τῆς εἰκονικῆς τέχνης γενικῶς (§ 5), ἀλλ' ὡμιλήσαμεν ἤδη περὶ αὐτοῦ.

Καταλήγοντες παρατηροῦμε ὅτι σημαντικὲς εἰδήσεις περὶ ἑνὸς ἀπολεσθέντος τοπικοῦ ρωμαϊκοῦ εἴδους μνημείων καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἐγκρύπτονται στὸ χωρίο τοῦ Πλινίου. Σὲ ἀκραῖο ρεαλισμὸ ἐζωγραφίζοντο ἐπὶ ξυλίνων πινάκων, ἀσφαλῶς στηριζόμενα ἐπὶ τῆς ἐν κηρῷ ἀποτυπώσεως τοῦ προσώπου (ὄψεως) τοῦ νεκροῦ, πορτραῖτα-κεφαλές, προτομὲς καὶ εἰκόνες ὁλόσωμες. Τὸ ὕφος ὅμως, ἡ τεχνοτροπία αὐτῶν τῶν εἰκόνων τῶν προγόνων, ποὺ χρονολογοῦνται κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σύλλα, πιθανώτατα κατὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ Πλινίου, εἶχεν ὑπάρξει ἤδη στὰ χαρακτηριστικὰ δείγματα τῶν Δημοκρατικῶν εἰκονικῶν προτομῶν.

---

27. Mommsen I³ 361· *West, Römische Porträt-Plastik* (1933) 33. Ἡ μεγάλη πολιτικὴ ἀξία μιᾶς γιὰ imagines ἀντιπροσωπευομένης διαδοχῆς προγόνων συχνὰ εἶχεν ἐπίσης ὡς συνέπεια ὅτι γενεαλογικὰ δένδρα ἤδη κατὰ τοὺς πρωΐμους χρόνους ἐνοθεύοντο. Συχνὰ προσέθεταν διασήμους προγόνους, πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ κάτοχος τοῦ δένδρου δὲν εἶχεν ὁποιανδήποτε σχέση. βλ. Drerup, *RM* 87 (1980) 121· H. Chantaire, *Gymnasium* 90 (1983) 540ἑ· R. T. Ridley, *Latomus* 42 (1983) 372ἑ. Ἐπίσης βλ. Cicero, *Brut.* 62· Liv. 8, 40, 4ἑ· 30, 45, 6· Πλουτ. *Νουμᾶς* 21, 2· Plin. 35, 8.

28. *Cic Mur 41: imaginem clarissimi viri patris sui, quam paucis ante diebas laureatam in sua glatulatione comspexerat. Sull 88: Domus erit, credo, ornata, apienturmaiorum imagine* κ.τ.λ.

IUS IMAGINUM

Ὁ Plinius, *n.h.* 34, 30 μνημονεύει ψήφισμα τῶν τιμητῶν τοῦ ἔτους 158 π.Χ. διὰ τοῦ ὁποίου οἱ ἀνδριάντες τῶν ὑπαλλήλων ποὺ δὲν ἀνιδρύθηκαν δι' ἀποφάσεως τοῦ λαοῦ ἢ τῆς συγκλήτου ἀπαμακρύνονται ἀπὸ τὸ Forum: *L. Piso prodidit M. Aemilio C. Popilio iterum cos a sensoribus P. Cornelio Scipione M. Popilio statuas circa forum eorum, qui magistratum gesserant, sublatas omnes praeter eas, quae populi aut senatus sententia statutae essent, eam vero, quam apud aedem Telluris statuisset sibi Sp. Cassius, qui regnum adfectaverat, etiam conflatam a censoribus nimirum in ea quoque re ambitionem providebant illi viri.* Τοῦτο δεικνύει ὅτι ὑπῆρχε δίκαιο δι' ὑπαλλήλους ν' ἀνιδρύουν δι' ἑαυτοὺς ἀνδριάντες σὲ δημοσίους χώρους.

Ἡ πληροφορία αὐτὴ εἶναι δυνατὸν νὰ συναφθῆ μὲ τὸ λεγόμενο *ius imaginum*[29].

Ὁ Κικέρων μνημονεύει μεταξὺ τῶν προνομίων ὡς aedilis curilis (toga praetexta, sella curulis) ἐπίσης καὶ τὸ *ius imaginis ad memoriam prosteritamque prodendae*, δηλαδὴ τὸ δικαίωμα νὰ παραδώση τὴν εἰκόνα του πρὸς ἀνάμνηση στοὺς μεταγενεστέρους[30]. Ὁ Mommsen I³ 442έ. θεωρεῖ τὸ *ius imaginis prodendae* ὡς τὸ δικαίωμα τῶν ἀπογόνων νὰ διατηροῦν στὸ atrium κήρινα προσωπεῖα ἐκείνων τῶν ἀπογόνων μόνον, οἱ ὁποῖοι περιεβλήθησαν magistratus curules, δηλαδὴ κουρούλιο ἢ ἐπιδίφριο ἀρχή, ὄχι ὅμως καὶ ἄλλων προγόνων, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν τιμηθῆ διὰ κουρουλίου ἀξιώματος καὶ νὰ τὰ ἐπιδεικνύουν σὲ ὡρισμένες περιπτώσεις. Ἡ Zadoks σ. 32 σχετίζει τὸ *prosteritamque* μὲ τοὺς μεταγενεστέρους καὶ ὄχι τοὺς ἀπογόνους. Τίθεται τὸ ἐρώτημα: τί σημαίνει λοιπὸν τὸ ius imaginis δι' ἕνα homo novus, ὅπως ὁ Κικέρων, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μοναδικὸς ποὺ ἀπομνημονεύει τὸ δικαίωμα τοῦτο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἴδια αὐτοῦ aedilitas; Ἀπέκτησε τὸ δικαίωμα καθὼς κατέστη aedilis curulis, νὰ δημιουργήση ἕνα γενεαλογικὸ δένδρο καὶ νὰ τοπο-

29. J. P. Rolling, *Untersuchingen zu Rechstragen römischer Bildmisse* (1979) 15 Anm. 38· Zadoks 97έ.· H. Blank, *Gnomon* 55, 1983, 530έ.· Lahusen 1983, 113έ.· Labeo 31, 1985, 308έ.

30. In Verrem II 5, 6 (περὶ τῶν προνομίων ὡς aediler: *ob earum rerum laborem et sollicitudinem fructus illos datos, antiquorem in senatu sententiae dicendae locum, togam praetextam, sellam curulem, ius imaginis ad memoriam posteritatemque prodendae. p. Rab. Post. 7, 6: delectat amplissimus civitalis gradus, sella curulis, faces, imperia, provinciae, sacerdotia, triumphi, denique imago ipsa ad posteritatis momoriam prodita.*

θετήση ναΐδρια μὲ τὶς νεοκατασκευασμένες εἰκόνες τῶν προγόνων του στὸ atrium ἢ ἐσήμαινε ὅτι ὁ ρήτωρ διετήρει μορφουμένη τὴν ἴδια αὐτοῦ κηρίνη εἰκόνα ἢ νεκρικὸ προσωπεῖο καὶ ὅτι τοῦτο θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ἐκφέρεται κατὰ τὶς μέλλουσες ἐπικήδιες τελετές, ἐφ' ὅσον τὸ γένος διετήρει τὴν θέση του τῆς nobilitas[31];

Ἡ λύση τοῦ προβλήματος δίδεται διὰ τῆς σχετίσεως τῆς ἐννοίας τοῦ ius imaginis μὲ τὴν μνημονευθεῖσα μαρτυρία περὶ τῆς ἀποφάσεως τῶν τιμητῶν κατὰ τὸ ἔτος 158 π.Χ. Ὑπῆρχε δηλαδὴ ἕνα δικαίωμα δι' ὑπαλλήλους ποὺ ἀπέκτησαν τὴν aedilitas curulis νὰ διατηροῦν δημοσίᾳ ἀνιδρυμένη τὴν *imago* των - εἰκονικὸ ἀνδριάντα, προτομή, ἐνδεχομένως πίνακα. Ποῦ, πῶς καὶ ὑπὸ ποία μορφὴ περὶ αὐτῶν δὲν ἔχομε δυστυχῶς πληροφορίες. Ἐνδεχομένως ὑπῆρξε ἕνα γενικῶς διατυπωμένο προνόμιο ἢ τὸ νόημα ἦταν τοῦτο ὅτι δηλαδὴ ἡ εἰκὼν θὰ ἀνιδρύετο σ' ἕνα συγκεκριμένο τόπο, ὅπου ἐξετίθεντο παρόμοιες εἰκόνες.

Ἐπανερχόμεθα καὶ πάλιν στὸν Mommsen. Εἶναι βεβαίως σαφὲς ὅτι τὸ δικαίωμα εἰκόνος ἐσήμαινε κυρίως τὸ μνημονευθὲν δικαίωμα δι' ἕνα δημόσιο ἀνδριάντα ἢ μία προσωπογραφία ὑπὸ οἱανδήποτε μορφή. Ὁ Hölscher [RM 85 (1978) 343ἑ.] τοποθετῖ τὶς παλαιότατες εἰκόνες πρὸς ἀνάμνηση τῶν διασήμων μορφῶν ἀπὸ τὴν προϊστορία τῆς Ρώμης κατὰ τὴν μέση Δημοκρατία. Τότε γιὰ πρώτη φορὰ ἀνέλαβαν νὰ τοποθετήσουν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ κοινοῦ τὶς θρυλικὲς αὐτὲς μορφὲς ὡς εὐκλεᾶ παραδείγματα. Εἶναι συνάμα ἡ ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐσχηματίσθη ἡ νέα εὐγένεια τῶν ἀξιωματούχων, ὁ κύκλος ἐκείνων τῶν οἰκογενειῶν, οἱ ὁποῖοι διετήρησαν δι' ἑαυτοὺς τὴν ἔκθεση τῶν εἰκόνων τῶν προγόνων, ἀλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα νὰ ἐκκομίζουν προσωπεῖα ἢ εἰκόνες προγόνων κατὰ τὶς ἐπικήδειες πομπές, ὅλα αὐτὰ ὑπὸ τὸ νέο πνεῦμα τῆς προβολῆς ὡς ἐξαιρετικὸ προνόμιο. Ἐντεῦθεν οἱ συνδέσεις μεταξὺ *imaginis maiorum* καὶ τιμητικοῦ ἀνδριάντος ἀποκτοῦν οὐσιώδη σημασία.

---

31. Τὸ δικαίωμα τοῦτο ἔχανε κάποιος μετὰ καταδίκη δημοσία (publico indicio condemnatus). Ἡ εἰκὼν αὐτοῦ δὲν ἐνεφανίζετο στὸ γενεαλογικὸ στέμμα τῆς γενεᾶς του, ὅπως οἱ Καισαροκτόνοι Suet. *Ner.* 37. Tac. *Ann.* III 76. Ἡ κριτικὴ ὁποιουδήποτε κατελάμβανε ἀξίωμα δὲν ἔπληττε τὸν ἴδιο, ἀλλὰ καὶ τοὺς *maiores* του. Τοιουτοτρόπως ὁ Κικέρων λέγει περὶ τοῦ L. Licimius Murena, -ὁ ὁποῖος βραχέως μετὰ τὴν ἐκλογή του ὡς designatus consul ἐδικάζετο- ὅτι σὲ περίπτωση καταδίκης δὲν θὰ ἠμποροῦσε πλέον νὰ προσέλθη πρὸς τὴν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκλογῆς του κοσμημένη imago τοῦ πατέρα του (Cic. *Mur.* 88). Ὁμοίως καὶ περὶ τοῦ Σύλλα, μία καταδίκη θὰ ἀποστεροῦσε αὐτὸν τῶν εἰκόνων τῶν προγόνων του, τοῦ ὀνόματός του καὶ τῶν τιμῶν του (Cic. *Scilla* 88).

Ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τοῦ Πολυβίου καθίσταται πασιφανὲς ὅτι ἡ ταφικὴ τελετὴ αὐτὴ εἶναι ἀναμφιβόλως ἕνα προνόμιο τῆς nobilitas καὶ μάλιστα περιορισμένο σὲ ὡρισμένα μέλη μιᾶς οἰκογενείας εὐγενῶν. Ὁ Πολύβιος δηλώνει σαφέστατα τοῦτο: *ὅταν γὰρ ματαλλάξῃ τις παρ' αὐτοῖς τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν.* Εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας ἡ μορφὴ παρομοίας ἐπικηδείας τελετῆς κατὰ τὴν ὁποία, πάντοτε κατὰ τὸν Πολύβιο, παραλαμβάνουν τὰ προσωπεῖα κατὰ τὴν ἐκφορά: *ἐπάν τε τῶν οἰκείων μεταλλάξῃ τις ἐπιφανής, ἄγουσιν* (sc. τὰς εἰκόνας) *εἰς τὴν ἐκφοράν.* Ἡ ὅλη περιγραφὴ μαρτυρεῖ ὅτι οἱ ἐπικήδειες τελετὲς ἦσαν κάτι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐξαιρετικὸ περιοριζόμενες στοὺς πρώτους ἄνδρες τῆς πολιτείας. Μόνον σὲ παρόμοιες περιπτώσεις ἠμπορεῖ κάποιος νὰ προϋποθέση ὅτι ὁ ἐπικήδειος ἐξεφωνεῖτο ἐπὶ τῶν ἐμβόλων (VI 53,2). Τοῦτο ὑπενθυμίζει τὴν κηδεία τῶν πρώτων νεκρῶν τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου στὸ δημόσιον σῆμα, ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Θουκυδίδης II 34: *καὶ ἐπειδὴ καιρὸς ἐλάμβανε προελθών* (Περικλῆς ὁ Ξανθίππου) *ἀπὸ τοῦ σήματος ἐπὶ βῆμα ὑψηλὸν πεποιημένον, ὅπως ἀκούοιτο ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ὁμίλου, ἔλεγε τοιάδε.*

Οἱ μετέχοντες τῆς τελετῆς πρόγονοι ἦσαν οἱ περιβληθέντες ὕπατα κρατικὰ ἀξιώματα (ὕπατοι, πραίτωρες [στρατηγοί], τιμητές, τελέσαντες θρίαμβο) ἦσαν ἐνδεδυγμένοι μὲ τὴν toga praetexta ἢ ἱμάτιο θριαμβευτοῦ. Ἡ ὅλη τελετὴ ἦταν προφανῶς ἕνα εἶδος κρατικῆς ταφῆς, προορισμένη διὰ τοὺς ἀνωτάτους εὐγενεῖς ἀξιωματούχους[32]. Νοεῖται ὅτι ἡ ἐπισημοτάτη δημοσία παρουσία τῶν imagines maiorum ἐπὶ τῶν ἐμβόλων ἐμπεριείχετο στὸ ius imaginis. Ὑπογραμμίζω καὶ πάλιν ὅτι τοῦτο τὸ ius imaginis ὑπῆρξεν ἕνα προνόμιο τῆς nobilitas καὶ μάλιστα περιορισμένο σὲ μέλη τοῦ γένους περιβληθέντα ὕπατα κρατικὰ ἀξιώματα.

GENTILICIA FUNERA

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ φράση τοῦ Plin *n.h.* 35, 6: *gentilicia funera semperque defuncto aliquot.* Κατὰ τὶς νεκρικὲς πομπὲς τοῦ γένους με-

32. Περὶ τοῦ θριάμβου βλ. H. Versnel, *Triumphus. An Inquiry into the Origin, Development and Meaning of the Roman Triumph* (1988). Περὶ τῆς toga βλ. H. R. Goette, *Studien zu römischen Togadarstellungen* 1990. Διεξοδικῶς περὶ τῆς sella curulis καὶ τῶν ραβδούχων βλ. Th. Schäfer, *Imperii insignia. Sella curulis und fasces. Zur Repräsentation römischer Magistrate. RM* 29. Erg.- Heft (1989) ἰδίᾳ 50ἑ.: Curulische Magistrate mit Sella curulis. 63ἑ. 180ἑ.: Triumphalinsignien und Sella curulis. 206ἑ.: Magistrate und Lictoren.

τεφέροντο οἱ imagines τῶν προγόνων πάντοτε ὁσάκις μέλος τοῦ γένους ἀπέθνησκε. Ἡ φράση αὐτὴ τοῦ Πλινίου δίδει μίαν ἄλλη διάσταση στὸ πρόβλημα τοῦ *ius imaginum*. Σχετίζει τοῦτο μὲ τὴν *gens*. Τί ἀκριβῶς σημαίνει ἡ gens; Τοῦτο μᾶς ὁδηγεῖ στὴν Ἀρχαϊκὴ ἐποχή, ὅτε ἡ πρώιμη ρωμαϊκὴ οἰκογένεια ἀπετέλει μονάδα οἰκονομική, κοινωνικὴ καὶ λατρευτική, στὴν ὁποία ὁ Pater familias διέθετε βάσει τοῦ κύρους του (auctoritas) ἀπεριόριστη ἐξουσία τόσον ἐπὶ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων, ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν δούλων καὶ τῶν οἰκογενειακῶν ἀγαθῶν (res familiaris)[33]. Ἀλλ' ὅ,τι κυρίως μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ὅτι ὡς ἱερέας ἐμεριμνοῦσε γιὰ τὴν λατρεία τῶν προγόνων (sacta familiaris)[34]. Οἱ συγγενεῖς οἰκογένειες συνενώνοντο στὸ γένος (gens), τὸ ὁποῖο ὡς ἕνωση ἱερὰ εἶχε τὴν φροντίδα τῶν συγγενικῶν ἱερῶν (sacta gentilicia)[35].

Τὸ ἀνώτερο στρῶμα τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Βασιλείας καὶ κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα τῆς Δημοκρατίας ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς πατρικίους, μία ἀριστοκρατία αἵματος καὶ ἰδιοκτησίας μὲ σαφῶς καθωρισμένα προνόμια (gentes patriciae). Ἀλλὰ τί εἶναι ἡ gens;

Ὁ Laelius Felix -παρὰ Gnaeus Gellius 15, 27- λέγει ὅτι τὰ comitia curate συνέκειντο ἀπὸ μόνους τοὺς πατρικίους: *cum exgeneribus hominum suffragium feratur curatia comitia esse*. Ἐδῶ τὸ genus hominum δὲν δύναται νὰ σημαίνη ἄλλο τι παρὰ τὸ γένος ὑπὸ τὴν κυρία τῆς λέξεως σημασία καὶ μάλιστα τὶς gentes, ὅπου genus ὡς συνήθως κεῖται ὡς

33. Βλ. E. Sachers, *Pater familias*. *RE* XVIII 4 (1949) 2121ἑ. ἐπίσης καὶ E. Burck, *Die altromische Familie. Dasneue Bild der Antike* II (1942) 5ἑ.

34. Οἱ *maner* (οἱ ψυχές) τῶν τεθνεώτων γονέων ἐλατρεύοντο ὡς *di parentum*, δηλαδὴ θεῖες ὀντότητες ἢ ὑποστάσεις. Burck 13ἑ., 24ἑ.· G. Wissowa, *Religion und Kultus der Romer*[2] (1912)= 1971, 232. *Di manes* κατὰ τοὺς πρωΐμους χρόνους ἐχαρακτήριζε μία ὁλότητα. W. F. Otta, *Die manen oder von den Urformendes Totenglaubens* (1923) 56. Οἱ συγκεντρωμένες δυνάμεις τοῦ γένους, τοῦ *familiae populus* (Plin. *n.h.* 35, 6) ἦσαν προσδεδεμένες μὲ τὴν πινακοθήκη τῶν προσωπείων πρὸς τὴν οἰκία ἢ παρίσταντο βοηθοῦντες κατὰ τὸν ἐνταφιασμὸ κάθε μέλους τῆς οἰκογενείας. Ἐπίσης καὶ ὁ Genius τοῦ pater familias προσέφερε θυσίες γιὰ τὴν οἰκογένεια (sacta pro familiis) καὶ ἰδιαιτέρως εἶχε τὴν εὐθύνη τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν μὲ νεκρικὲς προσφορὲς γιὰ τοὺς τεθνεῶτες προγόνους [Burck 24ε.· Westrup, III. *Patria potestas*. f. *The nascent Law* (1939) 258] καὶ μαζὶ μὲ αὐτοὺς στοὺς προστάτες τῆς τάξεως τῆς ρωμαϊκῆς οἰκίας. Βλ. καὶ H. Kunckel, *Der römische Genius. RM Erg.-Heft* 20 (1974).

35. M. P. Nilsson, *Roman and Greek Domestic Cult. OpRom* 1 (1954) 80ἑ. G. Orr, *Roman Domestic Religion. ANRW* II 16, 2 (1978) 1557ἑ. Harmon, *The Family Festivals of Rome*. Ἐνταῦθα 1952.

συνώνυμο πρὸς τὸ gens, καθὼς διδάσκουν καὶ τὰ Λεξικά. Ἐπειδὴ δὲ gentes κατὰ τὸ αὐστηρὸ καὶ ἀκριβὲς δίκαιο δὲν εἶχαν οἱ Πληβεῖοι[36], ἔπειτα ὅτι στοὺς ἀκριβεῖς καὶ ἐπισήμους ὁρισμούς, ὅπως ὁ τοῦ Laelius, ἡ λέξη genus ἢ gens δηλώνει μόνους τοὺς πατρικίους.

Κατὰ ταῦτα τὸ ius imaginum κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους ἦταν αὐστηρῶς προνόμιο τῶν Πατρικίων, δηλαδὴ τῶν *gentiles*. Προκειμένου νὰ εἶναι κανεὶς *gentilis* ἔπρεπεν ὄχι μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ οἱ πρόγονοί του νὰ εἶναι *igenuus*, δηλαδὴ ἐλευθερογενής. Ὀρθῶς δὲ ἐτονίσθη ἡ *gentilizische Bestimmung* τῆς ρωμαϊκῆς προσωπογραφίας[37]. Ἀλλὰ παρὰ τὶς μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Δημοκρατίας κοινωνικὲς μεταβολὲς ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται ὁ θεμελιώδης τῆς μονιμότητας χαρακτήρας τῆς ρωμαϊκῆς πολιτείας. Ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ δημοκρατικὴ ἐπανάσταση, ἡ καταλύσασα τὴν Βασιλεία ἐχάραξε τὶς πρῶτες γραμμὲς μιᾶς νέας τάξεως πραγμάτων ἐπίσης συντηρητικῆς καὶ ἀριστοκρατικῆς[38].

ΙΘΥΝΟΥΣΑ ΤΑΞΗ

Τὸ ius imaginum εἶναι συνυφασμένο μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἰθυνούσης ρωμαϊκῆς τάξεως καὶ τὴν ἑκάστοτε σύνθεση αὐτῆς. Οὐσιαστικῶς ἀποτελοῦσε πάντοτε προνόμιο μέρους τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων. Ἂς σκιαγραφήσωμε τὴν κοινωνικὴ αὐτὴ ἐξέλιξη[39].

Μετὰ τὴν ἐξίσωση τῶν τάξεων κατὰ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. δημιουργεῖται ἡ νέα

---

36. Κατὰ τὸ 300 π.Χ. λέγει ὁ Δέκων (Liv. 10, 8) πρὸς τοὺς πατρικίους: *Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere; vos solos iustum imperium et auspicia domi militiaque.* Cic. *Orat.* 1, 176: *Qua de re inter Marcellos et Claudios patricios C viri iudicarunt, cum Marcelli ab liberti filio stirpe, Claudii patricii eiusdem liberti bereditatem gente ad se redisse dicerent.* Οἱ Πατρίκιοι Κλαύδιοι δὲν ἀναγνωρίζουν τὰ κληρονομικὰ δίκαια τῆς τῶν Κλαυδίων Μαρκέλλων stirpis.

37. Schweitzer 18· R. Bianchi Bandinelli, *L' Origine del Rittrato in Grecia e in Roma* (1961)· *EAA* VI (1965) λ. rittrato· *Archeologia e Cultura* (1961) 7ἑ.· P. Zanker, *Hellenismus* 585ἑ. μὲ σημ. 16· Ἐπίσης καὶ ὁ Drerup ἀποκλίνει ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς: *Hellenismus* 605· *RM* 87 (1980) 104. 122ἑ. H. J. Flower, *Ancestor Masks and Aristocratic Power in Roman Culture* (1996).

38. Περὶ τῆς τάξεως τῶν Πατρικίων κατὰ τοὺς παλαιοτέρους χρόνους βλ. P. Ch. Ransuil, *Recherches sur le patriciat* (509-356 ἄν. JC) (1975)· J.-Cl. Richard, *REL* 54 (1976) 34ἑ.

39. Βλ. G. Alföldy, *Ἱστορία τῆς Ρωμαϊκῆς Κοινωνίας*[2]. Μετάφραση Ἀγγέλου Χανιώτη, MIET 1992.

ἀριστοκρατία. Ἡ δὲ δημοκρατικὴ ἰσότητα ἦταν κατὰ τὸ πλεῖστον τυπικὴ πρὸ πάντων ἰσότητα καὶ ἀνεξαρτήτως αὐτῆς εἶχεν ἤδη σχηματισθῆ ἀπὸ τῆς προηγουμένης περιόδου μία *κοινωνικὴ ἀριστοκρατία*. Ἡ μεταρρυθμιστικὴ νομοθεσία τῶν Λικινίων - Σεξτίων νόμων (367 π.Χ.) καὶ ἡ ἐπέκταση τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας στὴν Ἰταλία μέχρι τῆς ἐκρήξεως τοῦ πρώτου καρχηδονιακοῦ πολέμου (264 π.Χ.) συνετέλεσαν ὥστε νὰ μεταβληθῆ ἡ δομὴ τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας. Οἱ ἑνώσεις τῶν γενῶν, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦσαν τὴν βάση τῶν ἀρχαϊκῶν δομῶν, συνέχισαν νὰ ὑφίστανται ἐπὶ αἰῶνες καὶ ἕνεκα τοῦ πάντοτε ἰσχυροῦ συστήματος τῆς πελατείας καὶ λόγω τῶν ἰδιωτικῶν λατρειῶν. Παρὰ ταῦτα δὲν ἐθεωροῦντο πλέον ἡ σημαντικωτέρα τῆς κοινωνίας διαρθρωτικὴ ἀρχή. Ἡ καταγωγὴ ἀπὸ τὴν τάξη τῶν Πατρικίων διατηρεῖ τὴν κοινωνική της σπουδαιότητα καθ' ὅλη τὴν περίοδο τῆς Ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας. Ἡ ἀριστοκρατία αἵματος τῶν Πατρικίων διατηρεῖ τὴν ἰδιαίτερη θέση καὶ θεσμικῶς, ὅπως ὁ τίτλος, ἡ περιβολὴ καὶ ἡ διαφύλαξη ὡρισμένων ἱερατικῶν ἀξιωμάτων διὰ τοὺς πατρικίους μόνους. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποτελοῦσε τὸ θεμέλιο τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως. Τὸ σύστημα τῶν δύο τάξεων, patres καὶ plebs, ἀντικατεστάθη ἀπὸ ἕνα νέο κοινωνικὸ πρότυπο. Ἡ νέα ἀνωτέρα κοινωνικὴ τάξη ἀπετελεῖτο ἀπὸ ἀπογόνους τῆς παλαιᾶς ἀριστοκρατίας αἵματος καὶ ἀπὸ τὶς ἡγετικὲς οἰκογένειες τῶν πληβείων, οἱ ὁποῖοι συνεδέοντο στενῶς μεταξύ των μὲ οἰκογενειακοὺς δεσμούς[40].

Ἀλλ' ἡ κατάπτωση τῆς ἀρχαίας εὐγενείας οὐδόλως ἀφήρεσε ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴ πολιτεία τὸν ἀριστοκρατικό της χαρακτῆρα. Ἡ νέα διοικητικὴ ἀριστοκρατία ἐνεφυτεύθη οὕτως εἰπεῖν στὴν ἐκπεσοῦσα παλαιὰ εὐγένεια[41].

Ἡ δημιουργηθεῖσα νέα ρωμαϊκὴ εὐγένεια (nobilitas) καὶ μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 3ου αἰ. διακρίνεται τῆς παλαιᾶς ἀριστοκρατίας τῶν Πατρικίων καὶ τῆς συγκλητικῆς τάξεως[42]. Στὴ nobilitas ἀνήκουν οἱ *ἡγετικοὶ συγκλητικοί*, ὅσοι κατέβαλαν ὕπατα κρατικὰ ἀξιώματα καὶ

---

40. E. Ferenczy, *From the Patrician State to the Patricio- Plebian States* (1976)· J. Bleicken, *Die Verfassung der römischen Republik* 4 (1978). Περὶ τῆς ἐξισώσεως τῶν τάξεων: H. Siber, *Römisches Verfassungsrecht in geschichtlicher Entwicklung* (1952) 64ἑ.· J. Heurgon, *Rome et la Méditerranée occidentale jusqu' aux guerres puniques* (1969) 303ἑ. Περὶ τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως κατὰ τὸν 4ο αἰ.: F. de Martino, *Storia economica di Roma antica* I (1979) 25ἑ.

41. Περὶ τῶν πρώτων πληβείων ἀξιωματούχων: J. Pinsent, *Military Tribunes and Plebeians Consuls. The Fasti from 444 to 342* (1974).

42. Περὶ τῶν εὐγενῶν: M. Gelzer, *Nobilität der römischen Republik* (1912) = *Kleine Schriften* I (1962) 17ἑ.· J. Bleicken, *Gymnasium* 88 (1981) 236ἑ.· P. A. Brunt, *Nobilitas and Novitas*. JRS 72 (1982) 1ἑ.

οἱ *homines novi*. Ἡ nobilitas δὲν προσδιορίζεται ταξικῶς, ἀλλὰ εἶναι ἀνάμεικτη εὐγένεια ἀπὸ πατρικίους καὶ πληβείους. Ἡ νεοσχημάτιστη ρωμαϊκὴ εὐγένεια συνδέεται καὶ τυπικῶς ἀκόμη πρὸς τοὺς παλαιοτέρους θεσμούς, ἀνήκοντες ἤδη στοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἴσχυεν ἡ ἀριστοκρατία τῶν πατρικίων. Σὲ ὅσους ἄσκησαν τὶς ἀνώτατες στὴν πολιτεία ἀρχὲς ὄχι μόνον ἀπεδίδοντο κατὰ φυσικὸ λόγο μεγαλύτερες τιμές, ἀλλὰ καὶ ταχέως ἐξ αἰτίας τῶν τιμῶν τούτων παρεχωρήθησαν σὲ αὐτοὺς ὡρισμένα διακριτικὰ προνόμια. Ἀπὸ αὐτὰ τὸ παλαιότερο ποὺ ἐδόθη στοὺς ἀπογόνους των ἦταν τὸ ius imaginis.

Τοιαῦτα διακριτικὰ σημεῖα θὰ ὑπῆρχαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴ ἀκόμη, κατὰ τὴν ὁποία κυβερνοῦσαν οἱ πατρίκιοι. Ἐπειδὴ δὲ καὶ μεταξὺ τῶν πατρικίων ὑπῆρχαν οἶκοι ἐπιφανέστεροι καὶ ὀλιγώτερο ἐπιφανεῖς, τὰ ἐξωτερικὰ αὐτὰ σημεῖα θὰ διέκριναν τοὺς ἐπιφανεστέρους οἴκους. Προσέλαβαν ὅμως πολιτικὴ σημασία μετὰ τὴν διὰ τῶν Λικινίων νόμων μεταπολίτευση. Ἐνῶ ὅμως ἕως τότε μόνον οἱ οἶκοι τῶν πατρικίων διατηροῦσαν τὶς εἰκόνες τῶν προγόνων των, ἔκτοτε ἄρχισαν νὰ μιμοῦνται τοὺς πατρικίους καὶ οἱ ὑπατεύσαντες πληβεῖοι. Τότε ὡρίσθη καὶ τοῦτο, ὅτι μεταξὺ τῶν πολιτικῶν ἀξιωμάτων, τὰ ὁποῖα παρεῖχαν δικαίωμα στὶς κληρονομικὲς αὐτὲς διακρίσεις, δὲν θὰ περιελαμβάνοντο οἱ ὑποδεεστέρες καὶ ἔκτακτες ἀρχές, οὐδὲ οἱ ἀρχὲς τῶν πληβείων, ἀλλὰ μόνον ἡ *ὑπατεία*, ἡ πρὸς αὐτὴν ἰσότιμη ἀρχὴ τοῦ πραίτωρος καὶ ἡ ἐπιδίφρια ἀγορανομία (aedilitas curulis), διότι οἱ ἀγορανόμοι μετεῖχαν δικαστικῆς ἐξουσίας καὶ ἑπομένως ἀσκοῦσαν μέρος τῆς κυριαρχίας τοῦ δήμου[43].

Κατὰ τὸν δεύτερο αἰῶνα ἐνισχύεται τὸ κῦρος τῆς ἀριστοκρατίας καὶ ἑδραιώνεται ἡ ἡγετική της θέση. Οἱ ἐπιτυχίες τῆς Ρώμης κατὰ τοῦ Ἀννίβα καθὼς καὶ στὴν Δύση ἐθεωροῦντο ἐγγύηση γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς πολιτικῆς τῆς ἀριστοκρατίας. Ἡ ἀριστοκρατία ἐσφετερίσθη παρανόμως ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς συγκλήτου τὴν ἐξουσία, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑψηλῶν θέσεων ἦταν

43. Περὶ τῶν ἀξιωματούχων: T. R. S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republik* I-II Suppl. 1951/60· F. Cassola, *I gruppi politici romani nell III secolo A.C.* (1962)· A. Lippold, *Consules: Untersuchungen zur Geschichte des römischen Konsulates von 264 bis 201 v.* Chr. (1963). Εἰδικώτερα ὡς πρὸς τοὺς μνημονευομένους στὴν ἀφήγηση τῶν ταφικῶν πομπῶν τοῦ Πολυβίου 6, 53, 7. *Ὕπατος*: Broughton I 237ἑ.· *Στρατηγοί (praetores)*: J. Pinset· *Τιμητές*: J. Suolahti, *The Roman Censors: A Stydy in Social Structure* (1963)· G. Pieri, *L' histoire de cens jusqu' a la fin de la republique romaine* (1968)· E. Gjerstad, *ANRW* 1, 1 (1972) 172 ἑ.

πολὺ περιορισμένος, οἱ κάτοχοι δὲ τούτων ἀπήρτιζαν μία μικρὴ ἡγετικὴ ὁμάδα μέσα στὴ συγκλητικὴ ἀριστοκρατία[44]. Ἡ ἡγετικὴ αὐτὴ ὁμάδα ἀποτελουμένη ἀπὸ τοὺς κατόχους τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματούχων καὶ τοὺς ἀπογόνους των, δηλαδὴ ἡ ἀνάμεικτη εὐγένεια ἀπὸ πατρικίους καὶ πληβείους, εἶχε σχηματισθῆ πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν δεύτερο καρχηδονιακὸ πόλεμο. Ἤδη μετὰ τὴν ἐπιψήφιση τῶν Λικικίων νόμων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπετεύχθη ἡ μεταξὺ πατρικίων καὶ πληβείων ἰσοπολιτεία, εἰσῆλθαν στὴν σύγκλητο πλεῖστοι πληβεῖοι συγκλητικοί, ἔκτοτε δὲ συνενώθησαν οἱ δημοτικοὶ οἶκοι οἱ ἐξευγενισθέντες ἐξ αἰτίας τῶν ἐπιδιφρίων προγόνων τῶν πρὸς τοὺς ἀρχαίους τῶν πατρικίων οἴκους καὶ συναπετέλεσαν ὁμοῦ μία τάξη διακεκριμένη καὶ μὲ μεγίστη στὴν πολιτεία δύναμη. Ὄχι μόνον ὑφίστατο καὶ πάλιν μία ἀριστοκρατικὴ τάξη κυβερνῶσα καὶ μία κληρονομικὴ εὐγένεια. Μετὰ δὲ τὸν πόλεμο κατὰ τοῦ Ἀννίβα ὁ κύκλος αὐτὸς ἔκλεισεν ἑρμητικῶς. Ἡ κατάσταση αὐτὴ ἐξακολούθησε χωρὶς οὐσιαστικὲς ἀλλαγὲς καὶ κατὰ τὴν Ὑστερη Δημοκρατία[45]. Τὴν κορυφὴ τῆς κοινωνίας συνέχισε ν' ἀποτελῆ ἡ συγκλητικὴ ἀριστοκρατία, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξεχώρισαν οἱ εὐγενεῖς καὶ μερικὰ ἀνερχόμενα στοιχεῖα τῆς κοινωνίας. Ἀλλὰ ἡ σύνθεσή της εἶχε μεταβληθῆ καὶ τὸ κῦρος της εἶχε μειωθῆ τόσον πολύ, ὥστε ὁ Φλῶρος ἀργότερα ὠμίλησε (2, 5, 3 διὰ τὸ ἔτος 91 π.Χ.) περὶ παραλυσίας τῆς συγκλήτου (*senatus ... debilitatus*) ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ποὺ εἶχε ἀπολέσει κάθε εὐπρέπεια τοῦ ἀξιώματός της (omnes decus maiestatis amiserat). Ἡ ἠθικὴ αὐτὴ μείωση δὲν ἐσήμαινε καὶ ἐξασθένηση τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἰσχύος της.

Ἀνακεφαλαιώνοντας παρατηροῦμε: Τὸ ius imaginis κατὰ τοὺς πα-

---

44. Περὶ τῶν ἀριστοκρατικῶν γενῶν καὶ τῆς συνθέσεως τῆς συγκλητικῆς ἀριστοκρατίας: F. Münzer, *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien* (1920)· H. H. Scullard, *Roman Politics* 220-150 B.C. (1951)· U. Schlag, *Regnum in senatu: Das Wirken römischer Staatsmanner von 200 bis 191 v. Chr.* (1968)· U. Hackl, *Senat und Magistratur in Rom von der Mitte des 2. Jahrhunderts v. Chr. bis zur Diktatur Scillas* (1982) (τὰ συγκλητικὰ ἀξιώματα).

45. E. Wistrand, *Caesar and Contempory Roman Society* (1978). Ὡρισμένες gentes εἶχαν ἐξαρθῆ ἰδιαιτέρως χάρις στὰ ἐπιτεύγματα καὶ τὶς μεγάλες ὑπηρεσίες τῶν προγόνων των. Τοιουτοτρόπως π.χ. οἱ Κορνήλιοι, ἐπειδὴ τὸ ὄνομά του P. Scipio Africanus ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ὄψιμη περίοδο τῆς Δημοκρατίας ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ πεμπτουσία ὑψίστης εὐγενείας. Ὅταν ἐγίνετο λόγος περὶ τῶν ἀπογόνων των, προϋπέθετε κάποιος ὅτι αὐτοὶ εἶχαν τὸ δικαίωμα καὶ τὰ προσόντα γιὰ τὰ ὕπατα κρατικὰ ἀξιώματα ἕνεκα τῆς καταγωγῆς των. Ἰδιαιτέρως ἐκρίνοντο ἱκανώτατοι νὰ κρίνουν τὰ *instituta maiorum* (Cic. *rep.* 1, 74). Ἰδιαίτερος ἔπαινος ἀπονέμεται στὸν νεώτερο Σκιπίωνα, ὅτι ἦταν τὸ ἀπείκασμα τῶν προγόνων των, ἐπειδὴ συμπεριφέρετο ὅπως ἐκεῖνοι (Cic. *Phil.* 13, 14).

λαιοτέρους χρόνους τῆς Δημοκρατίας ἦταν ἀποκλειστικῶς αὐστηρὸ προνόμιο τῶν Πατρικίων, ἔλαβε δὲ τὴν οὐσιαστική του παρόρμηση ἀπὸ τὴν λατρεία τῶν νεκρῶν. Μετὰ τὴν δημιουργία τῆς μεικτῆς εὐγενείας ἐκ πατρικίων καὶ πληβείων καὶ τὴν συνέπεια αὐτῆς τῆς μεταβολῆς τῶν ἐκ γενετῆς εὐγενῶν σὲ μία τάξη ἀξιωματούχων τὸ προνόμιο μιᾶς ἐπισήμου ταφῆς καὶ ἐκθέσεως τοῦ νεκρικοῦ προσωπείου στὸ atrium – ὡς πυρῆνα βεβαίως μιᾶς πικακοθήκης προγόνων – συνεδέθη μὲ τὴν ἔνδυση ἑνὸς τουλάχιστον ἀνωτάτου κρατικοῦ ἀξιώματος, τουλάχιστον τῆς aedilitas, ἀσφαλῶς ὄχι μὲ νομικὴ γραπτὴ ἐπικύρωση, ἀλλ' ὡς ἐθιμικὸ δίκαιο, τοῦ ὁποίου τὶς ἐπὶ μέρους διατυπώσεις δὲν γνωρίζομε. Σημαντικὴ εἶναι γιὰ τὸ θέμα μας ἡ σύνδεση πρὸς τὶς ἄρχουσες οἰκογένειες καὶ τὸ ἐκ ταύτης πηγάζον δευτερεῦον θέμα, ἡ συνεχῶς ἰσχυρότερα προβαλλομένη ἰδιαιτέρα ἀξίωση τοῦ ἀξίου καὶ μεγάλες ὑπηρεσίες παρασχόντος ἀνδρός. Σὲ αὐτὴν τήν συμπυκνωμένη ἀτμόσφαιρα ἀνεπτύχθη ἀπὸ τὴν λατρεία τῶν νεκρῶν ἡ λατρεία τῶν προγόνων, τὸ οἰκογενειακὸ σέμνωμα. Προσδιοριστικὸ κίνητρο ἦταν ἡ ἐπιδιωκομένη πληρότητα μιᾶς πινακοθήκης προγόνων τοῦ γένους[46]. Βαθμηδὸν οἱ παλαιὲς θρησκευτικὲς παραστάσεις περιέπεσαν σὲ λήθη ἢ ὑπεχώρησαν ἔναντι συγχρόνων συ-

46. Ἡ πινακοθήκη αὐτὴ δὲν ἦταν αὐστηρῶς προσδιορισμένη. Σὲ ἑκάστη διὰ γάμου ἔνταξη σὲ μίαν ἄλλην οἰκογένειαν εὐγενῶν ὑφίστατο ἡ δυνατότητα καὶ κατὰ τὰ φαινόμενα ἡ συνήθεια ὅτι ἡ γυναίκα συναπεκόμιζε τὶς εἰκόνες τῶν ἰδίων αὐτῆς προγόνων στὸν γάμο [Cic. *in vat.* 11, 28. *Mommsen* I3 (1887) 443 *Anm.* 1. Πρβλ. Sen. *contr.* 2, 1, 17]. Κατὰ τὴν ταφικὴ τελετὴ τῆς Junia Tertulla, ἀδελφῆς τοῦ φονέως τοῦ Καίσαρος C. Brutus καὶ χήρας τοῦ ἐπίσης φονέως τοῦ Καίσαρος Cassius, συνεκομίζοντο προσωπεῖα προγόνων 20 οἰκογενειῶν (Tac. *ann.* 3, 76: *antelatae sunt.*). Αὐτὰ ὅμως δὲν ἦταν πλέον δυνατὸ νὰ ἦσαν πρωτότυπα νεκρικὰ προσωπεῖα. Ἦσαν μιμήσεις καὶ ὡς τοιαῦτες μετεσχηματίζοντο περιόπτως σὲ κηρὸ ἐπὶ σταθεροῦ πυρῆνος, ὅπως ἐπιτρέπουν νὰ εἰκάσωμε τὸ εὕρημα τῆς casa den Menandro (βλ. σ. ...) καὶ ἡ ξύλινη προτομὴ στὴν casa del Graticcio (βλ. σ. ...). Περιόπτως εἰργασμένες κήρινες προτομὲς θανόντων: Plin. *epist.* 4, 7, 1. Ἡ κατασκευὴ περιόπτων προσωπείων ἐχώρησε ἀκόμη περαιτέρω. Σχετίζεται πρὸς ὅλες τὶς περιπτώσεις, κατὰ τὶς ὁποῖες ἦταν δυνατὴ ἡ κατασκευὴ νεκρικοῦ προσωπείου, καὶ οἱ περιπτώσεις αὐτὲς ἦσαν πολυάριθμες: θάνατος στὸν πόλεμο, διὰ φόνου, δι' ἀτυχήματος, ἐκτὸς τῆς δυνατότητας τοῦ προσωπογράφου. Σὲ αὐτὰ προστίθεται ἡ καταστροφὴ προσωπείων προγόνων (Sall. *or. Macri* 18), ἐπίσης καὶ πρὸ πάντων ἡ κατασκευὴ πλαστῶν προσωπείων, προκαλουμένη διὰ τῆς κατὰ τὴν ὑστέρα Δημοκρατία ἐγκαινιαζομένης καὶ μετὰ ταῦτα ἐπικρατησάσης ἐκδοχῆς μυθικῶν προγόνων [βλ. E. Bethe 89έ. Lahusen, *RM* 92 (1985) 271έ.]. Ὅτι ἡ συμπλήρωση μιᾶς πικανοθήκης προγόνων δὲν παρουσίαζε τεχνικές δυσκολίες

ναισθημάτων, εἴτε τοῦ προγονικοῦ κλέους, τὸ ὁποῖο εἶδε στὶς παλαιὲς καπνισμένες κήρινες εἰκόνες τὶς ἀποδείξεις γιὰ τὴν παλαιότητα καὶ εὐγένεια τῆς οἰκογενείας (*gloria maiorum* Cic. *Planc.* 18· Πλουτ. *Μαρ.* 9, 2· Mart. 2, 90), εἴτε, ὅπως στὸν Πολύβιο, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς στωικῆς φιλοσοφίας. Ὑπεχώρησαν πάλιν ἔναντι ἠθικολογικῶν διαλογισμῶν, οἱ ὁποῖοι εἶδαν στὶς εἰκόνες τῶν προγόνων τοὺς μάρτυρες ἑνὸς μεγάλου παρελθόντος, τὸ παραινοῦν παράδειγμα γιὰ τὰ νέα ἀνερχόμενα γένη (Πολύβιος 6, 53, 9 - 10). Ἀπὸ τὰ προσωπεῖα τῶν νεκρῶν πηγάζουν τὰ *exempla maiorum*[47].

μαρτυρεῖται [Cic. *ad fam.* 9, 24, 2. Πρβλ. ἐπίσης Sen. *contr.* 2, 1, 17. Περὶ τῆς καταχρήσεως πληροφορεῖ ὁ Plin. 35, 8: Ὁ Messala στὸν ἀγανακτισμένο λόγο του ἀπαγόρευσε νὰ εἰσέλθη μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ γένους του ἡ εἰκὼν ἑνὸς ξένου ποὺ ἀνῆκε στὸ γένος τῶν Λαιβίνων. Ἀπὸ τὴν συνέχεια ὅμως τοῦ κειμένου καθίσταται σαφὲς ὅτι παρόμοιοι ἐκ προθέσεως σφετερισμοὶ εἰκόνων ἐνδόξων ἀνδρῶν φανερώνουν ἀγάπη γιὰ τὶς ἀρετές των καὶ συνεπῶς ἠμποροῦν νὰ ἀξιολογηθοῦν ὑψηλότερα ἀπὸ ἕνα ἁπλὸ σφετερισμὸ τῆς εἰκόνας των: *Sed pace Messalarum dixisse liceat etiam mentiri clarorum imaginer erat aliquis virtutum amor multoque honestius quam mereri ne quis suas expeteret.*

47. Οἱ *imagines maiorum* ἐδεικνύοντο καὶ κατὰ τοὺς πρωίμους αὐτοκρατορικοὺς χρόνους κατὰ τὴν διάρκεια μιᾶς *pompa funebris.* Ο Tacitus *ann.* 73 μέμφεται ὅτι οἱ ταφικὲς τελετὲς τοῦ Germanicus ἔγιναν χωρὶς imagines. Ἐπίσης μνημονεύει *ann.* 3, 5 ὅτι κατὰ τελετὲς μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Drusus Maior ἐπεδείχθησαν οἱ προγονικές εἰκόνες τῶν Κλαυδίων καὶ Λιβίων. Σχετικῶς μὲ τὸν Drusus Minor ὁμιλεῖ περὶ μιᾶς *funus imaginum pompa maxime inluste fuit. Ann.* 4, 9. Ἐδῶ ἐπεδείχθησαν ἐπίσης οἱ εἰκόνες μυθικῶν προγόνων τοῦ Ἰουλίου γένους, ὁ Αἰνείας, οἱ βασιλεῖς τῆς Alba Longa, ὁ Ρωμύλος. Παρὰ αὐτοὺς ἠμποροῦσε κάποιος νὰ παρατηρήση τὴν μακρὰ σειρὰ τῶν *Claudiorum effigies.* Ἡ ἐπισκόπηση τῶν πηγῶν καθιστᾶ πρόδηλο ὅτι οἱ μαρτυρίες περὶ *funera* μὲ τὴν *pompa imaginum* κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἀφοροῦν μόνον αὐτὸν τοῦτον τὸν αὐτοκράτορα καὶ τοὺς οἰκείους τῆς Domus Augusta.